

УДК 314.17

Н.В. Томчук-Пономаренко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОГО СТРУКТУРУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Розкриваються проблеми соціально-класового структурування населення України, зокрема причини та проблеми, що пов'язані із масштабною маргіналізацією населення в умовах демографічної кризи, запропоновано напрями вдосконалення методологічних підходів щодо структурування існуючого спектра проявів маргінального і полімаргінального стану населення, розкрито зміст категорії «андерклас» та показано вплив маргіналізації на соціально-економічну стабільність суспільства в контексті перспектив його подальшого розвитку.

Ключові слова: структура населення, демографічна криза, рівень життя, маргіналізація, безробіття.

Вступ. В умовах, коли трансформаційні зміни мають не тільки бажані, а й досить небажані, навіть соціально небезпечні наслідки, надзвичайно важливо, щоб у суспільних дослідженнях, зокрема політико-економічних, більше уваги приділялося пошуку шляхів і дійових економічних механізмів їх локалізації та подолання з метою запобігання екстремальним загостренням стану соціальної напруженості, небезпечним передумовам руйнування економіки та державної системи в цілому. На сьогодні за період суспільної трансформації соціально-класова структура українського суспільства все більше стає подібною до тієї, що за тривалий час сформувалась в країнах розвинутої ринкової економіки. Проте необхідно наголосити, що окремі тенденції цього процесу мають гіпертрофовані ознаки, на з'ясування причин виникнення яких сучасна вітчизняна наука майже не звертає увагу, незважаючи на те, що вони можуть мати визначальний негативний вплив на перспективи подальшого соціально-економічного розвитку України.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних проблем соціально-класового структурування населення України, зокрема тих, що пов'язані із масштабною маргіналізацією населення в умовах демографічної кризи та обґрунтування напрямів удосконалення методологічних підходів щодо структурування існуючого спектра проявів маргінального і полімаргінального стану населення.

Основна частина. Кризові явища в національній економіці насамперед проявляється у динамічному скороченні населення України внаслідок зниження тривалості життя, зростання рівня смертності, стрімкого падіння народжуваності та небезпечного зростання від'ємного сальдо міграції. Так, на 1 вересня 2014 р. чисельність населення України становила 42977,4 тис. осіб [1, с. 76]. Найбільша чисельність населення нашої країни фіксувалась на початок 1993 р. – 52244,1 тис. осіб [2, с. 109], тобто за відповідний період абсолютні демографічні втрати населення України складають 9266,7 тис. осіб.

На демографічну ситуацію системно впливає значна група факторів відношень та умов. До основних з них належать: 1) економічні та соціально-економічні фактори (рівень життя і добробуту; рівень реальних доходів, стан маєтності, рівень зайнятості; умови життя та побуту; рівень культури і освіти тощо); 2) соціально-політичні умови (внутрішні і зовнішні); 3) стан соціально-правової регламентації шлюбно-сімейних відносин; 4) національні, релігійні та морально-етичні відношення і фактори; 5) природно-кліматичні умови, та стан екологічного середовища; 6) генетико-біологічні та психофізіологічні фактори тощо.

Дослідження сучасних демографічних процесів в Україні у контексті їх зв'язку зі станом економіки та рівнем життя населення здійснюють такі науковці, як В. Войтенко [3], Е. Лібанова [4], В. Мандибура [5–6], С. Пирожков [7], В. Стешенко [8–9] та інші. Аналіз наукових праць зазначених вітчизняних вчених та проведені попередні дослідження сучасних демографічних процесів дозволяють дійти висновку, що сучасна демографічна криза в Україні має трисдину причинно-наслідкову основу.

По-перше, історичне коріння демографічної кризи слід шукати у тих явищах, відносинах і процесах, які протягом тривалого часу інтегрували потужний антидемографічний потенціал. Перша та Друга світові війни, революція і громадянська війна, три голодомори (1921, 1932–1933, 1947 рр.), форсована індустріалізація та примусова колективізація, масові політичні репресії 1930–1950-х рр., наслідки Чорнобильської катастрофи призвели до значної деформації вікової та статевий структури населення України.

По-друге, сучасна демографічна криза не є суто вітчизняним феноменом, оскільки її причини багато у чому обумовлені й загальними цивілізаційними процесами зміни гендерних відносин, способу життя і відтворення населення, які перш за все притаманні країнам розвинутої ринкової економіки.

По-третє, вплив на демографічні процеси глибокої та системної економічної кризи 1990-х рр. Криза призвела до значного падіння рівня життя переважної більшості населення України. Так, в умовах гіперінфляції 1992–1994 рр. вартість життя зросла настільки, що реальна купівельна спроможність середніх душевих доходів населення, які фіксуються офіційною статистикою, скоротилась у 4 рази [5, с. 64]. Як загальний наслідок – обвальне падіння реальних доходів більшості населення вкрай обмежило економічну базу репродуктивного відтворення, і генерувало посилення процесів, що у світовій науці отримали таке визначення, як «маргіналізація населення».

На сьогодні маргіналізація населення продовжує залишатись однією з основних ознак стану занепаду суспільних відносин та відповідного погіршення характеристик життєвого рівня і суттєвим фактором загострення демографічної ситуації. Маргіналізація являє собою фактично неконтрольований процес зростання кількості населення, яке не бере участі у суспільно-корисному трудовому процесі, не виконує свої суспільно-необхідні функції, не має чітко визначеного соціального статусу, необхідних джерел забезпечення життєдіяльності, а існує на ті кошти, що здобуваються в обхід загальноприйнятих норм поведінки або надаються особам (в основному працездатним) виключно з державних фондів соціальної підтримки. Саме таку

частину населення країни, як правило, називають маргіналами. Одне з основних питань аналізу процесів маргіналізації як найбільш соціально небезпечного прояву падіння життєвого рівня та її впливу на демографічні процеси є поглиблення розуміння змісту цього феномена та визначення того особливого соціального статусу, який мають маргінали та їх соціальні спільноти в суспільстві. Хоча маргіналізація як основна негативна характеристика життєвого рівня населення в тих масштабах, що мають місце в Україні, і була зумовлена глибокою економічною кризою, проте неправомірно пов'язувати її виключно з кризовими труднощами перехідного періоду. Як свідчить світовий досвід, зазначене явище є неодмінною ознакою рівня життя населення країн, що мають розвинуту ринкову економіку, і відображає основний прояв соціальної поляризації суспільства. Відомий американський вчений П. Самуельсон наводить і розкриває сутність таких причин маргіналізації, як майнова нерівність, відмінності в особистих здібностях, різниця в освіті, навчанні і можливостях працевлаштування, а також класові бар'єри реалізації потенційних можливостей особи, різниця у віці та здоров'ї тощо. На думку деяких іноземних фахівців, соціальна стабільність у багатьох, на перший погляд, благополучних країнах Західної Європи перебуває під загрозою. Це пов'язано передусім із тим, що сьогодні близько 55 млн громадян Західної Європи живуть у стані бідності. За оцінками фахівців, майже чверть населення Західної Європи опинилася у тупиковій ситуації, що виникла у зв'язку з втратою роботи і неможливістю подальшого працевлаштування, внаслідок пережитої сімейної кризи або тому, що вони перебувають у стані конфлікту із суспільством. Навіть у найбагатшій країні світу – США рівень бідності досягає 13,5% всього населення, або 35 млн осіб [5, с. 97].

Системна оцінка екстремальних особливостей та параметрів рівня життя, а також визначення характерної специфіки економічних та соціальних відносин, що виникають між суспільством, певними людськими спільнотами та їх окремими представниками, створюють підґрунтя для поглиблення розуміння існуючого широкого спектра проявів маргінальності та реальної диференціації різновидів її стану.

Велику роль в економічному осмисленні проблеми відіграють соціологічні підходи до специфіки виявлення першопричинних зв'язків маргіналізації, розкриття її економічних коренів та соціально-психологічних розгалужень. Якщо в соціологічній науці маргінальність розглядається як граничність на рівні соціальних груп, класів, конфліктуючих систем, то, на думку фахівців Науково-дослідного центру з проблем зайнятості та ринку праці НАН України і Мінпраці України, основний акцент економічного дослідження цієї проблеми необхідно зробити на належності тієї чи іншої маргінальної групи до ринку праці. Ринок праці є такою підсистемою економіки, де визначається соціально-економічний статус, особливості, рівень трудових доходів, суспільне визнання, формуються культурні цінності та життєві перспективи.

У сучасній спеціальній літературі, переважно соціологічній, маргіналами називаються люди, які через різні обставини опинились на узбіччі соціальної організації суспільства, втратили або втрачають зв'язок з виробництвом, відчувають глибокі деструктивні зміни у соціальному та психологічному становищі; їх маргінальність проявляється в тому, що, перебуваючи на

межі між різними соціальними групами, вони характеризуються неоднорідними, часто конфліктуючими сукупностями.

Найхарактернішою ознакою маргіналізації є те, що вона спостерігається за певними соціально-економічними межами: межею малозабезпеченості або межами, що, відповідно, окреслюють інші численні соціальні периферії. За своїм статусом «маргінали» – це люди, які займають особливе економічно-периферійне або соціально-полярне становище у суспільстві. Іншими словами – це верстви населення країни, які, як правило, перебувають на економічному та соціальному узбіччі.

Аналіз основних соціально-економічних проявів та якісних особливостей станів маргінальності свідчить про складність їх класифікаційно-структурної диференціації. Вітчизняними науковцями пропонується декілька методичних підходів, що можуть застосовуватися для класифікації існуючих проявів маргінального стану існування. Перший методичний підхід ґрунтується на визначенні стану маргінальності за економічною ознакою, насамперед рівнем життя. За цим підходом основні крайні прояви межового стану матеріальної забезпеченості, що існують у суспільстві, можуть бути представлені двома маргінальними полюсами: «бідні (злиденні) – багаті (надбагаті)». Об'єднання суб'єктів за економічними ознаками має відбуватися на основі визначення певного мінімального рівня (межі) обсягів сукупних доходів та майнового стану у відношенні до домінуючих у суспільстві верств населення (особливо «середнього» класу). Згідно з цим підходом до базової маргінальної групи належать ті верстви населення, рівень доходів та майнового стану яких оцінюється нижчим за певну межу, що економічно визначає стан бідності або злиденності.

Традиційно вже більше двох сторіч бідні люди, які за рівнем особистого доходу живуть нижче певної (абсолютної та відносної) межі малозабезпеченості, за своїм соціально-економічним статусом належать до «пауперів». Поняття «паупер» походить від латинського *pauper*, що означає бідний, малоімущий. Тому такий прояв маргіналізації, яким є пауперизація, за своєю суттю являє процес зубожіння громадян (здебільшого трудящих мас), які економічно примусово позбавляються коштів, вкрай необхідних для забезпечення існування та відтворення (у тому числі і репродуктивно-демографічного) людини. Паупери, як окрема маргінальна група, включають до свого складу лише ті бідні верстви населення, які ще не перетворилися на декласовано-люмпенізовані елементи, тобто не втратили відчуття людської гідності, не перебувають у стані морально-етичної та соціально-фізіологічної деградації. До пауперів належать малозабезпечені працюючі громадяни, заробітна плата яких не відшкодовує кошти, необхідні для простого відтворення їх робочої сили та демографічної репродукції. До них також належать тимчасово безробітні та особи, які мають мізерні доходи, отримані від випадкової роботи здебільшого на «дикому» («тіньовому») ринку праці.

Другий методичний підхід базується на визначенні стану маргінальності за тими ознаками та проявами, що є найбільш характерними для антисуспільного способу життя особи, та на врахуванні нелегітимних шляхів добування коштів, а також кримінальних джерел їх надходжень, що забезпечують існування цієї соціально-суспільної групи. Маргіналів цього типу мож-

на виділити в особливу групу представників «андеркласу», тобто такої великої групи людей весь спосіб життя яких є антисуспільним і шкідницьким. За своїм соціально-економічним змістом маргінальність є більш широким поняттям, ніж «андерклас». Вона включає у свою структуру його представників, і тому особи та спільноти, які об'єднуються поняттям «андерклас», мають бути включені до складу загальної класифікації маргінальних груп. За внутрішньою структурою «андерклас» не є однорідним, хоч його й представляють соціальні групи населення, які об'єднуються за характеристиками способу життя та джерелами і шляхами добування життєвих благ, що є переважно антисуспільними та кримінальними. Неоднорідність андеркласу проявляється насамперед у рівні доходів, що отримують його представники. Тому за економічною ознакою він може поділятися на дві окремі групи: на люмпенів та на кримінально-деструктивні соціально активні страти.

Люмпени (від нім. *lumpen* – лахміття) – це декласовані, соціально деморалізовані, злиденні верстви населення, які, як правило, живуть на випадковій доходи напівкримінального або кримінального походження (дрібні крадіжки, різні прояви шахрайства тощо). Значна частина люмпенізованого населення живе виключно на кошти, що отримує від жебракування. Люмпенам притаманні такі особисті якості, як соціальна нестійкість, схильність до авантюричних дій (лабільність), суспільно-політична безпринципність тощо. В демографічному плані ці верстви населення, де поширеними є наркоманія, токсикоманія, хронічний алкоголізм у поєднанні з антисанітарними умовами життя, народжують найбільш хворе та психічно неповноцінне потомство.

Соціальний склад люмпенізованого населення досить строкатий і може бути представлений такими групами: бродяги (так звані бомжі, безхатченки); жебраки (здебільшого це каліки і тяжкохворі особи, які також можуть бути бездомними); алкоголіки та наркомани, які перебувають на стадії завершення особистої соціально-фізіологічної деградації (за певних умов представники цієї групи входять до груп бродяг або жебраків).

Іншою маргінальною групою у складі андеркласу є кримінально-злочинні елементи та соціальні групи населення, життя яких базується на суспільно-аморальних нормах поведінки та відповідних їм способах добування коштів для свого життя. Характерною особливістю цієї маргінальної групи є те, що особи, які входять до її складу, мають досить високий і навіть надвисокий рівень матеріального забезпечення та майнового стану. До представників цього маргінального прошарку можна віднести: верхівку криміналітету (верховоди мафії та авторитети організованої злочинності, «зłodії в законі» та ін.); кримінальну «масовку», що складається із грабіжників, розбійників, зłodіїв, шахраїв, рекетирів, кілерів тощо; повій, сутенерів та представників тих видів діяльності, що можуть бути віднесені до сфери послуг, яка забезпечує задоволення аномально-деструктивних потреб (бажань) людини, а також представників антисуспільних форм діяльності переважно кримінального промислу; корупціонерів та осіб, які використовують чужу власність з метою особистої користі і збагачення. Це особлива законспірована група андеркласу, оскільки офіційно у суспільстві її представники мають стабільний соціальний статус. Слід зазначити, що особливий статус повинна отримати маргінальна група населення, яка складається з рідних і близьких

кримінально-злочинних елементів і тих груп населення, життя яких базується на суспільно-аморальних нормах поведінки, відповідних джерелах існування та знаходяться на повному їх утриманні. Хоча найхарактернішою демографічною ознакою цієї групи представників андеркласу є відсутність сімейного життя або переважна малосімейність.

Необхідно також наголосити на тому, що як наднизьке, так і надвисоке споживання (тобто розкіш) впливають на людину так само негативно, як і злидні, руйнують її моральні якості, спотворюють життєві орієнтири тощо. Характерним також є те, що за певних умов може відбуватися перехід стану кримінально-деструктивної маргіналізації у стан люмпен-маргіналізації. Це пов'язано з досягненням особою певного віку (що не дає можливості у подальшому продовжувати відповідний спосіб життя) або з втратою здоров'я внаслідок тяжкої хвороби чи каліцтва, з пияцтвом, наркоманією тощо. Можливий також і перехід стану маргінал-пауперизму у стан люмпен-маргінальності. Останнє відбувається, як правило, внаслідок морально-фізіологічної деградації особи, яка не змогла зберегти особисту гідність та моральні якості, перебуваючи тривалий час у стані злиднів.

Третій методичний підхід базується на виявленні ознак, що свідчать про набуття особою особливого статусу «соціального мігранта» або «суспільного декласанта». Представники цієї структурної групи у маргінальній класифікації визначаються, насамперед, як проміжний, перехідний «соціальний продукт», що може виникнути у процесі різкої зміни або аномальної втрати ними суспільно-класового статусу. На відміну від цієї «класичної» схеми, можлива і зворотна послідовність декласаційної маргіналізації. Вона може відбуватися за умови, коли особа об'єктивно все ще залишається у рамках представників певного класу (або соціального страту), але суб'єктивно повністю втрачає його ознаки. Тобто спочатку відбувається її психологічно-моральна декласація. Це пов'язано з тим, що хоча декласація, як прояв маргіналізації, і має під собою економічну базу, вона передусім є поняттям соціально-психологічним і морально-етичним. Маргінальна декласація також негативно впливає на демографічні процеси.

Вплив наведених причин не є прямим і миттєвим. Об'єктивно викинутий за межі робочого класу безробітний не стає одразу люмпеном. Він до певного часу ще може зберігати психологію робітничого класу та притаманну йому трудову мораль. Останнє спостерігається навіть за умови, коли він є маргіналом, оскільки у стані безробітного він за економічними ознаками перетворюється на паупера.

Четвертий методичний підхід базується на використанні тих проявів межових (полюсних) демографічно-фізіологічних ознак, що за певних умов або на певних етапах життя властиві особі та вирішальним чином впливають на її суспільний статус та стан забезпеченості. За цим підходом до них можна віднести групи населення, розташовані на так званих демографічних полюсах: на одному з яких знаходяться підлітки та молодь, які перебувають на утриманні батьків, або молодь, яка тільки-но розпочинає своє трудове життя, а на іншому – літні люди та особи похилого віку (вже непрацездатні та непрацюючі).

До фізіологічних ознак, що визначають відповідний стан маргінальності, можна віднести соціально периферійний стан, в якому опиняються тяж-

кохворі особи та інваліди. Цей стан характеризується жорстким обмеженням або повною втратою трудової функції людини і суттєво впливає на рівень матеріального забезпечення зазначеної маргіальної групи. Слід додати, що за певних умов, передусім, коли ця суспільна категорія осіб отримує злиденні доходи, створюється особливо сприятливе підґрунтя для прискорення процесів їх люмпенізації, тобто набуття ними одночасно полімаргінального стану [6, с. 35].

Аналіз проблемних питань визначення передумов утворення маргіальних груп населення, особливостей специфіки їх соціального статусу, а також методологічних підходів щодо класифікаційного структурування цих груп населення за певними ознаками відповідного стану дозволяє визначити особливості впливу цих груп на демографічні процеси.

Вплив економічної кризи на стрімке падіння рівня життя населення, прискорення процесу депопуляції у маргіналізації проявляється, зокрема, у таких явищах: розширюється до соціально небезпечних розмірів зон «узаконованої периферії» активного суспільства; різко збільшується соціальна нестабільність лабільних груп при переході межі між економічною неактивністю та активністю; часткова зайнятість перетворюється у звичайне і масове явище; швидко поширюються різні види тимчасової зайнятості, що активно розмивають більш-менш чітку межу між ядром та «негарантованою» периферією (одночасно зменшується, дестабілізується та реструктурується і саме ядро постійно працюючого населення); виникає значна група тих, хто залишається без роботи протягом тривалого часу, а безробіття стає хронічно застійним; зростає «дикий» ринок праці, утворюються групи молоді, яка зайнята виключно у «тіньовій» та «кримінально-чорній» економіці.

Населення України особливо болісно відчуває всю гаму негативних соціальних наслідків різкого скорочення обсягів виробництва. Насамперед тих, що виникають у зв'язку зі зниженням попиту на кваліфікованих працівників, розростанням сфери нерегламентованих послуг та кустарного виробництва, що не потребує високої кваліфікації персоналу. У результаті цих процесів змінюється характер праці і, насамперед, співвідношення її фізичних і розумових елементів (не на користь останніх). Для представників розумової праці тривала перерва у роботі, що відповідає їх інтелектуальним здібностям і кваліфікації, означає часткову або повну декваліфікацію як професіоналів, а в подальшому лише сприятиме суспільно-моральній деградації особистості.

Проблеми, що виникають у процесі реформування системи соціального забезпечення, мають глибоке коріння. Ця система сформувалася в умовах абсолютного домінування державної власності та всеосяжного державного соціального патронату і тому в період ринкової трансформації та приватизації виявилася повністю невідповідною до нової ситуації. Ринкові зміни суттєво знизили ефективність амортизаторів, що перешкоджали швидкому сповзанню найбільш вразливої частки населення країни на соціальне дно. Скорочення сфери зайнятості для більшості населення України означає повну приреченість і відсутність у найближчому майбутньому виходу з цієї ситуації. Негативний вплив на демографічні процеси мають і ті моральні потрясіння, що пов'язані з втратою роботи (зневіра у своїх силах, втрата відчуття

соціального оптимізму, самоповаги, соціальна та професійна ізоляція тощо). Окрім того, різке збільшення за останні роки обсягу інформації, кардинальні зміни в житті та роботі поставили переважну більшість населення на межу адаптаційних можливостей. Свобода, тим самим, перетворилася у свою протилежність – несвободу. У демографічному плані це проявляється в обвальній депопуляції маргіналів зазначеної групи.

Небезпечним явищем є те, що за час, який пройшов з початку процесів ринкового реформування за сценарієм необмежено ліберальної моделі, в Україні зросло покоління молодих людей, які ніколи не працювали. Так, за даними правоохоронних органів, у великих містах більше половини молодих людей беруть участь у «тіньовій» економіці. До того ж абсолютно латентними для державної статистики і правоохоронних органів є обсяги реальної зайнятості молоді у кримінальній економіці, тобто тієї її частини, яка заробляє собі на прожиття шляхом рекету, шахрайства та інших протиправних дій [5, с. 106]. Ці процеси вкрай негативно вплинули на динаміку демографічної ситуації, яка притаманна зазначеній суспільній групі.

Загрозливим явищем є також те, що «середній клас», тобто ті соціальні групи, які становлять основну опору влади і є гарантом соціально-політичної стабільності у всіх ринково розвинутих країнах, оскільки мають економічно забезпечене життя, так і не отримав в Україні свого справжнього розвитку. Внаслідок цього все більше й більше (аж до соціально небезпечної межі) поглиблюється розрив між найбільш матеріально забезпеченими групами та основною масою населення, яке пауперизується.

Тенденції маргіналізації у сучасному суспільстві пов'язані не тільки з утворенням все більш широкої «гарантованої» маргінальної периферії і не тільки з процесами, що відбуваються на її стику з основним соціальним ядром. Певною мірою вони починають впливати на саме ядро, яке ще у недалекому минулому було досить сталим і монолітним. У цих спільнот формуються власні групові інтереси, власна групова психологія та мораль. Маргінальна психологія відображає негативну самоідентифікацію суб'єктів цих спільнот, оскільки формується не на усвідомленні особистої групової солідарності, а на відторгненні від цінностей, що продовжують на цей час вважатися загальнонаціональними. Найбільш унікальним є процес, який можна охарактеризувати як «маргіналізація маргіналів». Характерна особливість цього процесу полягає у тому, що маргінал-мігранти протягом активного трудового життя повторно піддаються соціальній декласації [6, с. 34]. Ретроспективний аналіз свідчить, що існування маргінал-мігрантських та маргінал-декласованих верств населення серед робітників, селян, інтелігенції та управлінського апарату було масовим явищем і за часів командно-бюрократичної системи. Останнє пояснюється тим, що країна, яка будувала соціалізм і на цьому шляху, революційно «долаючи» суперечності між містом і селом, пройшла шлях зміни складу населення (тобто збільшення чисельності і, відповідно, питомої ваги міського населення за рахунок масової міграції селянської молоді) фактично у десять разів швидше, ніж це відбувалося у країнах Західної Європи (там цей процес тривав більше трьох сторіч).

На особливу увагу заслуговують також дослідження, спрямовані на виявлення наслідків безпосереднього впливу безробіття на процеси маргіналі-

зації і, відповідно, на процеси формування соціально-економічної якості населення. За найбільш типовими ознаками безробітних в Україні можна поділити на три основні групи: *перша група* – це особи, які недавно втратили роботу. Їх основною рисою є те, що вони досить твердо зорієнтовані на повторне включення у виробничий процес; *друга група* – це особи, які вже повною мірою відчули тягар тривалого перебування без роботи. Їх стан характеризується своєрідним переплетенням цінностей і установок, що, з одного боку, відображають їх попередній соціальний статус, з іншого – деякі нові риси, що притаманні свідомості маргіналів; *третья група* – це в основному працівники з вищою освітою, які мають розвинену систему соціальних потреб, пройшли довгий шлях маргінал-пауперизації, але не перетворилися на звичайних люмпенів. До цієї групи належить також значна частина робітників, діяльність яких була пов'язана із складною розумовою працею і які ще не повністю витіснені із суспільного виробництва, але не зуміли реалізувати свої соціальні сподівання.

Перед безробітним із всією гостротою постає проблема: «куди себе подіти?». Психологічний дискомфорт, боротьба за виживання пригнічують психіку, а відтак, негативно позначаються на здоров'ї. Статистика свідчить, що ймовірність бути ураженим нервовим захворюванням для людей, що втратили роботу, практично подвоюється. Нервово-психологічні витрати, пов'язані із пристосуванням до нового способу життя, пошуки виходу із маргінального стану і реальна безвихідність спонукають частину безробітних до надмірного споживання заспокійливих засобів, алкоголю, наркотиків тощо. Останнє нищить їх вольові якості, сприяє прискоренню їх соціальної деградації та перетворенню на люмпенів.

Що стосується молоді, то основна причина її економічної маргіналізації полягає у нездатності самостійно знайти роботу після закінчення школи або вищого навчального закладу. До цього також додається поширення різних видів тимчасової зайнятості, які не мають перспективного значення для вирішення питання постійного працевлаштування молоді особи, яка розпочинає трудове життя.

Висновки. Таким чином, маргіналізація населення, як найбільш яскравий феномен падіння рівня життя населення, сьогодні стала одним з головних факторів, по-перше, зниження соціально-економічної якості населення України, і, по-друге, суттєвого погіршення режиму його відтворення, що призводить до прискореної депопуляції. Саме тому ефективна державна підтримка належного рівня життя найбільш соціально вразливих верств населення, передусім молоді, вдосконалення соціально-економічних механізмів їх суспільного захисту є надзвичайно важливим напрямом державної політики, щодо протидії демографічній кризі.

Список використаних джерел

1. Соціально-економічне становище України за січень–вересень 2014 року. – К.: Держкомстат України, 2014. – 94 с.
2. Демографічна ситуація: сучасні проблеми та перспективи. Тематична доповідь. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. – С. 108–127 с.

3. Войтенко В.П. Смертність і тривалість життя: Аналіз та прогноз / В.П. Войтенко. – К.: Здоров'я, 1990. – 167 с.
4. Лібанова Е. Соціально-економічна політика держави та її вплив на зміну соціальної структури суспільства / Е. Лібанова // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 8. – С. 18–28.
5. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В.О. Мандибура. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
6. Мандибура В. Теоретичні аспекти дослідження проблеми маргіналізації населення / В. Мандибура // Україна: аспекти праці. – 1998 – № 5. – С. 33–37.
7. Пирожков С. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С. Пирожков. – К.: Наукова думка, 1992. – 176 с.
8. Стешенко В.С. Изучение воспроизводства населения (теоретические проблемы) / В.С. Стешенко. – К.: Наукова думка, 1981. – 326 с.
9. Стешенко В. Демографічні перспективи України / В. Стешенко, О. Рудницький, О. Хомра, А. Стефановський. – К.: ІЕ НАНУ, 1999. – 56 с.

Раскрываются проблемы социально-классового структурирования населения Украины, в частности причины и проблемы, связанные с масштабной маргинализацией населения в условиях демографического кризиса, предложены направления усовершенствования методологических подходов к структурированию существующего спектра проявлений маргинального и полимаргинального состояний населения, раскрыто содержание категории «андеркласс» и показано влияние маргинализации на социально-экономическую стабильность общества в контексте перспектив его дальнейшего развития.

Ключевые слова: структура населения, демографический кризис, уровень жизни, маргинализация, безработица.

Issues of social structure of population of Ukraine are described. Reasons and problems concerning large-ranged marginalization of inhabitants of Ukraine are disclosed problems of improvement of methodological approach to structurising the spectrum of displays of marginal and polymarginal condition of population are revealed. A category underclass is defined and impact of marginalization on social and economical stability in context of subsequent development of society is disclosed.

Key words: structure of population, demographic crisis, quality of life, marginalization, unemployment.

Одержано 2.10.2014.